

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ ТА ЇХ УРАХУВАННЯ В СИСТЕМІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ

Провідними рушійними силами розвитку особистості в юнацькому віці виступають властиві людині мотиви розвитку, які спонукають її до постійного пошуку творчого напруження, постановки і досягнення нових і все більш складних цілей.

Розвиток особистості на юнацькому етапі характеризується подоланням вікової кризи, протягом якої в особистості відбуваються багатовимірні складні процеси отримання дорослої ідентичності і нового ставлення до світу, тобто особистість у цей період сама активно прагне до формування такої єдності й подолання суперечностей та конфліктів. При вдалому протіканні кризи ідентичності в молодій людині формується відчуття тотожності свого Я, з'являється відчуття того, хто вона є і в якому напрямі вона розвивається. Конструктивні варіанти подолання юнацької кризи передбачають також тонке і складне узгодження індивідуально й соціально значущих форм продуктивного функціонування (причому ініціатива в цьому узгодженні належить молодій людині).

Несприятливе розв'язання кризи супроводжується відчуттями тривоги, страху, ізоляції, різкими коливаннями за шкалою самооцінки, болісними сумнівами відносно себе, свого місця в групі, у суспільстві, неясністю життєвих перспектив.

Тому місце безпосередніх психолого-педагогічних дій на юнацькому етапі розвитку повинні займати заходи щодо створення умов для становлення й розвитку особистості, і наукове дослідження закономірностей психічного розвитку людини, психічних властивостей її особистості стає необхідною умовою подальшого вдосконалення всіх форм, методів і засобів роботи з людьми. У такому разі дослідження і розробка відповідної системи психологічного супроводу навчання студента стає актуальною науковою проблемою.

Мета нашої роботи – визначити соціально-психологічні і психологічні особливості студентського віку і розглянути питання їх урахування в реалізації системи психологічного супроводу професійно-особистісного розвитку студентів.

Термін "студентство" означає власне студентів як соціально-демографічну групу, що характеризується чисельністю, статевовіковою структурою, територіальним розподілом, суспільним станом, роллю і статусом; як особливу фазу, стадію соціалізації (студентські роки), яку проходить значна частина молоді та яка характеризується певними соціально-психологічними особливостями [14].

Не зважаючи на відмінності свого соціального походження і матеріальних спроможностей, студентство об'єднує спільний вид діяльності і воно являє в цьому сенсі єдину соціально-професійну групу. Спільна діяльність породжує в студентства певну спільність інтересів, групову самосвідомість, специфічну субкультуру і спосіб життя, причому це доповнюється і підсилюється віковою однорідністю, якої не мають інші соціально-професійні групи. Соціально-психологічна спільність закріплюється діяльністю цілої низки політичних, культурно-просвітницьких, спортивних і побутових студентських організацій.

Студентство не посідає самостійного місця в системі виробництва, студентський статус є тимчасовим, а суспільне становище студентства і його специфічні проблеми визначаються характером суспільного устрою і конкретизуються залежно від рівня соціально-економічного і культурного розвитку країни, включаючи і національні особливості системи вищої освіти.

За своїм суспільним станом студентство ближче стоїть до інтелігенції, є її резервом і призначене в майбутньому до занять висококваліфікованою працею в різних галузях соціальної сфери, науки, техніки, управління, культури.

Сучасне студентство має наступні специфічні риси:

а) соціальна функція студентства зумовлюється суспільною необхідністю забезпечувати приток фахівців до різних галузей соціальної сфери, науки, виробництва, техніки, управління, культури;

б) особливий характер основної діяльності студентів полягає в навчанні як специфічній формі засвоєння знань у певній галузі науки, а також у накопиченні спеціальних знань, умінь і навичок для конкретної професії, що вимагає вищої освіти;

в) склад студентства утворюється із представників усіх верств населення, молодих людей приблизно однакового віку з певним рівнем освіти і суспільного розвитку. У ВНЗ склад студентів не залишається постійним, оскільки щороку він оновлюється на одну п'яту у зв'язку зі вступом першокурсників і випуском дипломників. Таким чином, студентство є динамічною, мобільною групою [7].

Разом із загальними рисами, властивими студентству, привертає до себе увагу його складна, багатоплоскова структура. Диференційними чинниками, що перебувають у специфічному взаємозв'язку, є зокрема: стать, специфічні особливості сімейного виховання, соціальне і матеріальне становище, рівень освіти і діяльності до початку навчання у виші, успіхи в навчанні, світоглядна позиція, життєві та професійні плани особистості [16]. У той же час для студентства є характерною і протилежна тенденція - гомогенізація, основою якої є єдність соціальних функцій і становище студентів, єдність освітнього процесу.

Соціальні функції, стан і основна діяльність студентів породжують певні труднощі, пов'язані зі специфічними умовами їх життєдіяльності:

- ломка звичних стереотипів життя і навчання після вступу до ВНЗ;
- збільшення обсягу навчального матеріалу; численні навчальні та суспільні обов'язки; різні учбові заходи (самостійна робота, практика);
- непостійне навантаження – за змістом, формою і витратою часу протягом дня, тижня, семестру, навчального року;
- періодичні стресоподібні ситуації у вигляді заліків і іспитів, що викликають зміни внутрішнього стану і психічних функцій;
- певний простір для ініціативних дій і прийняття самостійних рішень, для більшої відповідальності і

самодисципліни;

- високі вимоги до рівня професійної підготовки студентів у поєднанні з частою матеріальною і побутовою невлаштованістю;

- розширення сфери оточення студентів, до якої входять професорсько-викладацький склад, студентська група і так далі, у зв'язку з чим виховна ситуація у вищих навчальних закладах має ряд особливостей у порівнянні зі шкільною.

Студентський вік - це той період життя людини, коли досягає свого оптимуму велика частина психофізіологічних функцій – сенсорно-перцептивні, мнемічні, психомоторні і, особливо, мисленнєві, період становлення характеру й інтелекту, розвитку загальних і спеціальних здібностей, перетворення мотивації, ціннісно-сислової сфери особистості [1, 11].

Особистісною властивістю саморозвитку є рефлексія. Спираючись на роботи К.А. Абульханової-Славської, Б.Б. Коссова, С.Л. Рубінштейна й ін. про рефлексію життя людини в цілому та окремих її етапів, відзначимо, що студентський вік є найбільш сензитивним до розвитку рефлексивних здібностей, осмисленню себе і своїх особливостей у співвідношенні з довколишніми. Найефективніше в цьому віці може розвиватися здібність до конструктивної рефлексії, до рефлексивної роботи з проблемами.

Характерні для сучасного українського суспільства зміни, обумовлюють радикальні зміни внутрішнього світу сучасного студентства, диктують більшості студентів, що навчаються у ВНЗ, інші, ніж раніше, цілі, які сприяють перестановкам в їхній ціннісній структурі. Деякі дослідники вважають, що сучасне покоління молоді у своїй більшості може бути охарактеризоване як маргінальне, таке, що не засвоїло цінності "старого" світу і що не має можливості за відносно короткий термін сприйняти цінності світу "нового". У зв'язку з цим справедливою є думка І.С. Кона про те, що хоча загальні властивості юнацької психології не змінилися, але в конкретних соціальних умовах вони звичайно ж виявляються по-іншому [4].

Навчання у виші вимагає великих витрат часу й енергії, що обумовлює деяку затримку соціального становлення студентів у порівнянні з іншими групами молоді. В результаті цього останні десятиліття спостерігається зрушення піку становлення самосвідомості з віку 17-19 років на вік 23-25 років [4].

Затримці соціального становлення студентства сприяє і той факт, що сучасна студентська молодь закінчує свою освіту в основному тільки у 22-23 роки, тому настання зрілості як індивіда (фізична зрілість) і як особистості (громадянська зрілість) не співпадають у часі. Дистармонія фізичного і психічного розвитку проєктується молодістю людиною на навколишній світ, який сприймається нею як особливо напружений і конфліктний [12].

Інтервал навчання, що затягується, неможливість накопичити власний життєвий досвід у період навчання у ВНЗ, пізніший початок власного трудового життя породжують конформістську орієнтацію в студентській молоді, виникає реальна небезпека її штучної обмеженості засвоєнням знань, відірваних від майбутніх професійних завдань, небезпека соціального інфантилізму.

Особливістю нового часу для студентської молоді є проблема свободи особистісного і професійного вибору (свобода самовизначення). У психологічному сенсі ця проблема є не менш складною, ніж проблеми, пов'язані з обмеженням свободи людини.

Свобода вибору вимагає від молодих людей необхідності ухвалювати самостійні рішення і бути відповідальними за них, оскільки у наш час людина набуває будь-якого статусу внаслідок власних зусиль. Розвинене суспільне виробництво і зростання соціальної мобільності розширили рамки і масштаб індивідуального вибору [4].

Сучасна ситуація вимагає від фахівця високих адаптивних здібностей, які в соціально-економічних умовах, що складаються, інколи мають навіть більше значення, ніж професійна компетентність. Це виражається в тому, що в умовах ринкової економіки студентська молодь повинна проявляти якості зрілого члена суспільства, проте в психологічному плані часто демонструє ознаки психологічного інфантилізму, несамостійності щодо прийняття рішень, розгубленість, безпорадність, претензійність, знижену критичність у відношенні до себе, підвищену вимогливість до турботи інших про неї, різноманітні компенсаторні реакції.

Враховуючи вікові та соціальні особливості сучасних студентів, сьогодні акцент в освітній діяльності ВНЗ повинен ставитися на саморозвитку особистості, підкріпленому формуванням самостійності в стратегічних видах життєдіяльності, включаючи цілеукладання і планування. Конкретно принцип саморозвитку особистості виражається в її активності і самовдосконаленні особистісних особливостей.

Головний зміст розвитку в юнацькому віці полягає в становленні властивостей і якостей особистості в складній системі її функціональних зв'язків і відносин на етапі дорослішання. У центрі уваги, таким чином, перебувають не лише змістовні і результативні моменти розвитку особистості (становлення свідомості і самосвідомості, особистісне і професійне самовизначення), але важливого значення набуває розкриття структур і механізмів процесу розвитку особистості, що забезпечують перетворення сукупності психічних елементів в інтегровані властивості й якості особистості.

Проблема розвитку, самопізнання і самоосвіти, прагнення до самостійності, усвідомлення індивідуальності – є основоположною для процесу розвитку особистості на юнацькому етапі [15].

Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що юність є найбільш важливим і критичним етапом розвитку особистості. Віковий період, позначений Б. Г. Ананьєвим як "студентський вік" (в основному 17-21 роки) хронологічно співпадає з другою фазою юності – зріла юність, за іншими класифікаціями – з фазою "ранньої зрілості", це має особливе значення для виявлення специфіки, властивої цьому віковому періоду розвитку особистості [10].

Період зрілої юності розглядається Е. Шпрангером як період пошукового експериментального самовизначення, що носить спочатку дифузний, попередній, "ескізний" характер [15]. Молода людина пробує себе в різних видах практичних або теоретичних занять, заводить знайомства з представниками протилежної статі в пошуках стійких інтимних відносин або з метою укладення шлюбу. Створюються версії, плани подальшого життєвого шляху. Перед лицем вибору найбільш значущих життєвих цілей і способів їх досягнення юнак відчуває розгубленість, невпевненість, і в той же час "жадає великих справ" [10].

На думку Л.С. Виготського, психічне життя людини на різних етапах її розвитку визначається соціальною ситуацією розвитку, провідною діяльністю, психічними новоутвореннями, які перебудовують і зовнішнє, і внутрішнє життя людини

[цит. за 17].

Соціальна ситуація розвитку в юності визначає той факт, що цей вік характеризується як "концептуальна соціалізація, коли виробляються стійкі властивості особистості", стабілізуються всі психічні процеси. В молодості людина найбільш здібна до творчості, до формулювання евристичних гіпотез та є максимально працездатною [1].

Провідним, специфічним видом діяльності в студентському віці є навчально-професійна діяльність - основа професійного становлення майбутнього фахівця [5, 6].

Грунтуючись на проаналізованих роботах, можна зробити висновок, що новоутвореннями зрілого юнацького віку є професійна спрямованість, формування мотивів і цілей, намірів і цінностей, вироблення власного світогляду, становлення нового рівня розвитку самосвідомості. У зоні найближчого розвитку на юнацькому етапі - професійна підготовка за обраною спеціальністю, професійна проба і "проектування себе в професії".

Період здобування освіти, професійна підготовка, як правило, співпадає за часом з періодом становлення людини як особистості, а це означає, що надбані студентом в процесі навчання у ВНЗ риси характеру, зразки поведінки можуть визначити його життєву позицію, поведінку протягом всього життя. Саме з цієї причини вивчення розвитку студента у виші набуває такого великого значення.

Розвиток особистості як процес характеризується безперервністю і переривчастістю одночасно: прогресивний розвиток йде декількома шляхами, у кожного з яких є свій характерний набір послідовних, таких, що перекривають одна одну стадій, – у цьому сенсі розвиток є безперервним. Водночас кожна стадія володіє унікальною організацією з певними домінуючими характеристиками, які не можна передбачити виходячи з попередніх стадій, – у цьому сенсі розвиток є переривистим.

Прояв якісно нових характеристик (новоутворень), а не хронологічний вік, є критерієм поступального розвитку особистості студента. Це означає, що кожна молода людина має свій власний темп розвитку, який слід оцінювати не тільки порівняно з нормою, виділеною на великій популяції, а відповідно до власних минулих досягнень індивіда. У природі людини закладені потенції до безперервного саморозвитку, спрямованість в майбутнє. Тому пізнання особистості молодої людини, її розвитку повинно бути зосереджене не лише на вивченні її минулого і сьогодення, але й на аналізі того, чого вона прагне, як вона уявляє собі своє майбутнє.

У психології "розвиток" розуміється "як спрямована, закономірна, кількісно-якісна, конструктивна зміна і формування матеріальних та ідеальних об'єктів, пов'язана з перетворенням їх структури, ідеальним результатом якого є вдосконалення і самовдосконалення" [13, с. 46-47].

Висунутий у вітчизняній психології і педагогіці методичний принцип, згідно з яким особистість (і психіка) виявляється і розвивається в діяльності, у праці, є особливо важливим для цілей нашого дослідження, оскільки пов'язує особистісний розвиток і професійний, віддаючи безперечний пріоритет у розвитку особистості людини в її діяльності [5,6 та ін.].

Особистісний розвиток є невід'ємним від професійного – в основі того і іншого лежить принцип саморозвитку, що детермінує здатність особистості перетворювати власну життєдіяльність на предмет практичного перетворення, що призводить до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації.

Зміст поняття "професійний розвиток" інтегрує в собі і розвиток світу професій, і розвиток світу освіти, і розвиток внутрішнього світу людини. Саме на рівні внутрішнього світу людини відбувається об'єднання конкретики світу професії і світу освіти, на цьому рівні вирішується питання індивідуального професійного розвитку: яким чином поєднати, з одного боку, суспільну значущість професії, з іншого боку, – її привабливість і цікавість для конкретної людини.

У зарубіжній літературі загально визначеними є декілька груп методологічних концепцій професійного розвитку, пов'язаних з іменами А.Маслоу, Д.Сьюпера, Дж. Холланда й ін. [8, 9 та ін.].

У різних теоріях професійного розвитку в основі ефективної реалізації процесу розвитку вбачається дія різних психологічних механізмів. Так теорії, що спираються на психологію прийняття рішення, основну увагу приділяють зіткненню людини з проблемними ситуаціями професійного розвитку і процесу їх вирішення. Професійний вибір і професійний розвиток, у межах теорії рішень, визначаються як система орієнтування в різних професійних альтернативах. Критерієм для вибору є очікуваний успіх, який співвідноситься зі значущістю мети і з вірогідністю її досягнення, готовності до поразки та ризику.

Є.Гінзберг постулював, що професійний вибір є тривалим процесом, що продовжується більше десяти років та включає ряд взаємопов'язаних рішень. Цей процес є безповоротним, оскільки ранні рішення обмежують подальші можливості, і закінчується він компромісом між зовнішніми (кон'юнктура, престиж) і внутрішніми чинниками (індивідуальні особливості і тому подібне) [цит. за 8,9]. Він представив професійний розвиток як послідовність якісно специфічних фаз, де розділовим критерієм виступають зміст і форма переведення індивідуальних імпульсів у професійні бажання.

На основі цієї стадіальної моделі Д.Сьюпер створив найпопулярнішу за кордоном теорію професійного розвитку. Основні положення теорії Д.Сьюпера [цит. за 8, 9] є наступними:

1. Люди характеризуються за їхніми здібностями, інтересами та властивостями особистості.
 2. На цій основі кожна людина підходить ряду професій, а професія – ряду індивідів.
 3. Залежно від часу і досвіду змінюються як об'єктивні, так і суб'єктивні умови професійного розвитку, що обумовлює множинний професійний вибір.
 4. Професійний розвиток має ряд послідовних стадій і фаз.
 5. Особливості цього розвитку визначаються соціально-економічним рівнем батьків, властивостями індивіда, його професійними можливостями і т. ін.
 6. На різних стадіях розвитком можна управляти, з одного боку, сприяючи формуванню в індивідів інтересів і здібностей та, з іншого, – підтримуючи індивіда в його прагненні "спробувати" реального життя і в розвитку його Я-концепції.
 7. Професійний розвиток полягає, по суті, в розвитку і реалізації його Я-концепції.
 8. Взаємодія Я-концепції і реальності відбувається при програванні і виконанні професійних ролей.
- Задоволеність роботою залежить від того, якою мірою індивід знаходить адекватні можливості для реалізації своїх

здібностей, інтересів, властивостей особистості в професійних ситуаціях, що значною мірою визначається можливістю грати ту роль, яка здавалася відповідною на стадії професійного розвитку. У віковому періоді 14-25 років стадію професійного розвитку Сьюпер визначає як "дослідження" – апробацію своїх сил [Цит. за 9].

Висновки. Таким чином, студентство можна розглядати як соціально-демографічну групу, або як особливу фазу, стадію соціалізації (студентські роки), яке характеризується наступними специфічними рисами. Провідний вид діяльності в студентському віці – процес навчання, накопичення нових знань, засвоєння нових умінь і навиків. Новоутвореннями зрілого юнацького віку є професійна спрямованість, формування мотивів і цілей, намірів і цінностей, вироблення власного світогляду, становлення нового рівня розвитку самосвідомості. Для студентства характерне подолання вікової кризи, протягом якої в особистості відбуваються процеси отримання дорослої ідентичності і нового ставлення до світу. У зоні найближчого розвитку – професійна підготовка з обраної спеціальності, професійна проба і "проекування" себе у професії.

Аналізуючи психологічну літературу ми визначили різні теорії професійного розвитку і зв'язки його з етапами професійного розвитку, що припадають на студентський вік. Зокрема, Е.А. Клімов виділяє стадію професійної підготовки (15-23 року) — оволодіння професійними знаннями, уміннями, навичками [3]. За кордоном широке визнання отримала періодизація Дж. Сьюпера, який до етапу юнацтва відніс стадію дослідження (апробація своїх сил (14-25 років) [Цит. за 9].

Ми використовуємо поняття особистісно-професійний розвиток студента, розглядаючи його як цілеспрямований процес усебічної підготовки до праці – професійної діяльності, спілкування і особистісно-професійного зростання, на основі мотивованого і системного саморозвитку і самореалізації як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності й індивідуальності.

Перспективою нашого дослідження має стати розробка теоретико-методологічних засад діяльності служби практичної психології ВНЗ і реалізація нею психологічного супроводу професійно-особистісного розвитку студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вопросы практической диагностики и психологического консультирования в вузе / Под ред. Н.Н. Обозова. – М., 1984. – 152 с.
2. Ермолаева М.В. Основы возрастной психологии и акмеологии: Учебное пособие. – М.: Изд-во "Ось-89", 2003. – 264 с.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – М., 1996. – С. 418-425.
4. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя. – М., 1989. – 255 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Избранные психологические произведения. В 2-х томах, Т. 2. – М., 1983. – С. 93-232.
6. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – 4-е изд. – М., 1981. – 584 с.
7. Лисовский В.Т. Формирование личности современного студента: Автореф. дисс. ... д-ра п. наук. - Л., 1976. – 44 с.
8. Михайлов И.В. О профориентационной работе во Франции // Вопросы психологии. – 1977. – №5, - С. 158-163.
9. Михайлов И.В. Проблема профессиональной зрелости в трудах Д.Е. Сьюпера // Вопр. психологии. – 1975. – № 5.
10. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. – М., 1995. – 240 с.
11. Психологическое обеспечение учебно-воспитательного процесса в вузе / Под ред. Н.Н. Обозова, Н.С. Копейной. – Л.: Изд. ЛГУ, 1985.
12. Смирнов О.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. – М., 1995. – 270 с.
13. Темнова Л.В. Личностно-профессиональное развитие психолога в вузе: Монография. – М.: МПГУ, 2000. – 212 с.
14. Фельдштейн Д.И. Психология взросления. – М.: МПСИ, изд-во "Флинта", 1999. – 512 с.
15. Шпрангер Э. Основные идеальные типы индивидуальности / Психология личности. Тексты. // Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М., 1982, – С. 55-59.
16. Штарке К. Становление личности. – М., 1982, – 136 с.
17. Эльконин Д.Б. Введение в психологию развития (в традиции культурно-исторической теории Л.С. Выготского). – М., 1994. – 167 с.

Подано до редакції 27.01.09

РЕЗЮМЕ

Основний зміст розвитку у юнацькому віці полягає в становленні властивостей і якостей особистості в складній системі її функціональних зв'язків і відносин на етапі дорослішання. В центрі уваги перебувають не лише змістовні і результативні моменти розвитку особистості (становлення свідомості і самосвідомості, особистісне і професійне самовизначення), але важливого значення набуває розкриття структур і механізмів процесу розвитку особистості, що забезпечують перетворення сукупності психічних елементів в інтегровані властивості і якості особистості.

РЕЗЮМЕ

Основное содержание развития в юношеском возрасте заключается в становлении свойств и качеств личности в сложной системе ее функциональных связей и отношений на этапе взросления. В центре внимания находятся не только содержательные и результативные моменты развития личности (становление сознания и самосознания, личностное и профессиональное самоопределение), но важное значение приобретает раскрытие структур и механизмов процесса развития личности, которые обеспечивают превращение совокупности психических элементов в интегрированные свойства и качества личности.

SUMMARY

The fundamental feature of adolescents' development is formation of personal characteristics and qualities in the complicated system of functional links and relations on the stage of adolescence. The focus of attention is substantive and effective stages of personal development (formation of consciousness and self-consciousness, personal and professional self-determination), as well as disclosure of structures and mechanisms of personal development, providing transformation of psychological elements into integrated properties and qualities of the person.

Ключові слова: юнацька криза, психологічний супровід, самовизначення, адаптивні здібності, психологічний інфантилізм, доросла ідентичність.

Ключевые слова: юношеский кризис, психологическое сопровождение, самоопределение, адаптивные способности, психологический инфантилизм, взрослая идентичность.

Keywords: adolescent crisis, psychological support, self-determination, adaptive capacities, psychological infantilism, adult identity.
